

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СОВІСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті подано аналіз чинного законодавства щодо реалізації права на свободу світогляду і віросповідання в Збройних Силах України та запропоновано можливі шляхи його вдосконалення.

Суспільні зміни в Україні ознаменовані здобуттям державної незалежності, відмовою від тоталітарної моделі політичного устрою і економічного ладу, що, в свою чергу, призвело до якісно нової ситуації в духовному житті України. За досить короткий час відбулася переорієнтація свідомості мільйонів людей на ті світоглядні і морально-етичні цінності, які раніше відкидалися офіційною загальнообов'язковою ідеологією.

З отриманням у 1991 році незалежності Україна стала на шлях неухильного дотримання основоположних принципів свободи совісті як важливого елемента загальнолюдських цінностей і невід'ємних прав людини, що є ознакою відкритого демократичного суспільства.

Значимість проблем, пов'язаних із утвердженням свободи совісті й функціонування релігії в суспільстві, в сучасному світі неможливо недооцінити. Релігійний чинник часто відіграє помітну роль при виробленні засад внутрішньої та зовнішньої політики держав, при вирішенні геополітичних проблем і т. д.

У сучасному світі відбувається переосмислення і нове сприйняття базових людських цінностей, які є основою прав і свобод людини, її гідності та духовного суверенітету. До них належать і свобода думки, совісті та релігії. Свобода совісті перебуває в тісному взаємозв'язку із світоглядними основами буття людини і є природним невідчужуваним правом кожної людини на вільний, узгоджений з власною совістю вибір відповідних духовних цінностей і орієнтирів. Тому практична реалізація права на свободу світогляду та віросповідання в аспекті міжнародно-правових стандартів є важливим критерієм оцінки гуманістичної сутності держави, її демократичності.

Світова і європейська спільнота визнала за необхідне закріпити в міжнародних документах положення про свободу світогляду та віросповідання, передусім у Загальній декларації прав людини (ст. 18), Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ст. 9), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 18), а також у спеціальній Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на ґрунті релігії і переконань.

Розвиток релігійного середовища нашого суспільства свідчить про динамічне зростання кількості релігійних інституцій, збільшення питомої ваги населення, інтегрованого в різні види церковної діяльності, співпраця з державними інститутами, розширення соціальної сфери, де присутність релігійних організацій є дедалі відчутнішою.

У ст. 35 Конституції України чітко визначено право кожного громадянина на свободу світогляду та віросповідання, що включає свободу кожного сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, здійснювати релігійну діяльність. Важливим є положення Конституції про те, що в Україні церква відокремлена від держави, а школа від церкви і що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

23 квітня 1991 р. в Україні було прийнято базовий закон, що регулює всі правовідносини, пов'язані зі свободою совісті й діяльністю релігійних організацій – це Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації", зміни й доповнення до якого вносилися законами 19 лютого і 23 квітня 1992 р., 5 травня і 23 грудня 1993 р., 22 грудня 1995 р., 17 грудня 1996 р., 17 грудня 1996 р.

Серед значної кількості проблемних питань будівництва України одне з чільних місць посідає творення власних збройних сил та їх законодавче забезпечення. Від самого початку існування національного війська вся його життєдіяльність була поставлена в чітко визначені правові рамки. Одними з перших актів Верховної ради незалежної України були: Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України, закони України "Про оборону", "Про Збройні Сили України", трохи згодом – Воєнна доктрина.

Сьогодні важливою проблемою в Україні є дослідження проблеми свободи совісті в Збройних Силах України.

Це обумовлено:

По-перше, специфікою військової служби як особливого виду державної служби, підвищених вимог до військовослужбовців, їхніх морально-ціннісних рис.

По-друге, проблемою світоглядної орієнтації військовослужбовців, зумовленої розмаїттям світоглядних, релігійних парадигм в українському суспільстві.

По-третє, назрілою необхідністю використати духовно-моральний потенціал релігії, багатий історичний досвід виховної роботи релігійних організацій у справі поліпшення морально-психологічного стану військових колективів, відродження духовності [1: 91].

Проблема реалізації свободи совісті в Збройних Силах України постає в центрі уваги багатьох дослідників, зокрема Є.І. Афоніна, М. Бабія, В.Ф. Баранівського, В.С. Єленського, Р. Коханчука, Г. Селещука, М. Требіна, О. Уткіна, О.В. Шуби та ін. Мета нашої статті – дати аналіз чинного законодавства щодо реалізації свободи совісті в Збройних Силах України та сформулювати можливі шляхи його вдосконалення.

Як же сьогодні держава унормовує реалізацію права військовослужбовців на свободу світогляду і віросповідання? На наш погляд, це питання необхідно з'ясувати за двома напрямками: громадяни, релігійні переко-

нання яких суперечать виконанню військового обов'язку, та громадяни, які стали зі зброєю в руках на захист незалежності нашої держави.

У ст. 35 Конституції України вказано, що в тому випадку, коли виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, то виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою.

Сьогодні законом, що регулює правовідносини віруючих і держави, є Закон України "Про альтернативну (невійськову) службу", прийнятий 12 грудня 1991 р., із змінами і доповненнями прийнятий у новій редакції 18 лютого 1999 р. та із змінами, внесеними від 06.04.2000 р.

До альтернативної служби громадян України включено галузі, що визначені постановою Кабінету Міністрів України № 360 від 30 червня 1992 р., а саме: соціального забезпечення, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, житлово-комунального і сільського господарства. Цією ж постановою затверджено перелік діючих у країні релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у Збройних Силах України.

За час дії цього закону на альтернативну (невійськову) службу було направлено майже 7,5 тис. громадян. На 1 січня 1999 р. альтернативну (невійськову) службу в Україні проходили 3510 громадян, а на 1 січня 2000 р. – 3190 [2].

На жаль, існуючий Закон суперечить не тільки свободі совісті, але й загальним правам людини. Згідно із ст. 6., для осіб, які за релігійними переконаннями не можуть йти служити на строкову службу, строк альтернативної служби становить двадцять сім місяців, а для осіб, які мають повну вищу освіту з освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста, магістра, – вісімнадцять місяців [3: 187]; і з другого боку їх однолітки, які призиваються на дійсну строкову службу згідно із статтею 23 п. 2 Закону України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" – до 18 місяців [4: 189].

Через таку недосконалість молодим людям доводиться робити нелегкий вибір:

1) або "зціпивши зуби", йти на альтернативну службу і віддати для цього двадцять сім місяців замість вісімнадцяти, при цьому терпіти можливі кепкування, приниження як "неповноцінних" членів суспільства;

2) або йти на дійсну строкову службу, а там нівелювати між правдою і неправдою, таким чином захищаючи свої власні переконання, що призводить до непорозумінь з командирами, до порушення військової дисципліни і т. д.

3) або шукати шляхи, щоб не йти в армію.

Якщо ж законодавство унормовує проблему виконання військового обов'язку громадянами, релігійні переконання яких відповідають чинному законодавству, то як же захищені законодавством ті, які стали в ряди збройних формувань України.

У Законі України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" у статті 6 сказано, що "військовослужбовці мають право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні обряди, відкрито висловлювати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не має права перешкоджати задоволенню військовослужбовцями своїх релігійних потреб..." [5: 190].

У частині III статті 21 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 року підкреслюється, що "командування військових частин дає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів" [6: 51].

У частині I п. 18 Закону України "Про статут внутрішньої служби Збройних Сил України" вказується, що "військовослужбовці перебувають під захистом держави і мають усю повноту прав і свобод, закріплених Конституцією України"[7: 9]. Цей же документ, частина I п. 59, зобов'язує кожного командира "виявляти чуйність та бути уважним до підлеглих, поєднувати вимогливість і принциповість з повагою їх честі й гідності, вникати в проблеми їх побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, у разі необхідності клопотати за них перед старшими командирами (начальниками)" [8: 17].

За визнанням експертів розвинутих країн світу, українське законодавство з питань свободи совісті та релігії в цілому є демократичним і відповідає міжнародним стандартам. Останніми роками воно значною мірою сприяло своєрідному ренесансу релігійного життя в Україні, а отже, і практичній реалізації права її громадян на свободу світогляду та віросповідання. Про це свідчать дані соціологічних досліджень, зокрема опитування, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень (УЦЕПД). З отриманих даних зрозуміло, що трохи більше половини населення України визнають себе віруючими, а 23% – вагаються між вірою і невір'ям, що за певних умов можуть поповнити когорту віруючих [9: 91].

За останні роки релігійна ситуація змінилась як в суспільстві, так і в державних силових структурах. За даними Міністерства оборони України, за період з 1992 р. до 1996 р. чисельність віруючих зросла з 4% до 29%, а кількість тих, що бере участь у релігійних обрядах, зросла з 1,3% до 27%. За результатами досліджень, проведених Київським гуманітарним військовим інститутом у 1996 р., віруючими у Збройних Силах України вважали себе 35,5% опитаних, ще 26,6% вагалися з відповіддю [10].

У 6-ій окремії механізованій бригаді зі складу Коаліційних об'єднаних оперативних сил в Іраку проведено соціологічне опитування з метою вивчення соціального портрету миротворчого з'єднання. Виявилось, що 99% особового складу 6-ої окремої механізованої бригади вважають себе віруючими, з них 90% – православні, 7% – греко-католики та 3% – католики [11].

Таким чином, наведенні факти та цифри свідчать про зростання зацікавленості до духовного збагачення в середовищі захисників України, суттєвому його впливі на свідомість, почуття, волю та поведінку людини. Сьогодні офіцери і солдати особливо гостро потребують духовної підтримки і пастирського піклування. І тут необ-

хідне усвідомлення ступеня відповідальності як церкви та державного керівництва, так і суспільства в цілому у відношенні до армії.

Незважаючи на те, що силові структури – інституція державна, а церква від держави відокремлена, вони як раніше, так і зараз мають одну етичну основу. Тисячолітній досвід історії свідчить, що й церква, й армія завжди стояли на захисті Батьківщини. Любов до Вітчизни, готовність до самопожертвування, патріотичний обов'язок завжди були тими етичними принципами, на яких ґрунтувалася армія і які незмінно проповідувала церква. Армія покликана охороняти державу, оберігати її, а в хвилину випробувань – захищати і рятувати. Завдання церкви – оберігати етичне здоров'я суспільства і, як наслідок, здоров'я держави. Якщо говорити про взаємодію церкви й армії, то, в першу чергу, потрібно сказати, що головною метою церкви в цих відносинах є моральна підтримка воїнів. Допомогти людям подолати стрес, відчутти себе упевнено, дати духовну основу служіння – все це становить основу етичної мотивації до служби. Надмірне матеріальне стимулювання, яке останнім часом простежується у силових відомствах, є дуже небезпечне явищем, бо народна армія, яка покликана захищати Вітчизну безкорисливо, готувати воїнів "покласти душу свою заради ближнього", може перетворитися на групу найманців, дії яких можуть бути неадекватними.

Отже, для віруючих у рамках існуючого законодавства є можливості для задоволення їх релігійних потреб згідно з нормами законодавства України, реалізації права на свободу совісті незалежно від того, є вони віруючими, невіруючими чи атеїстами. У вільний від службових обов'язків час вони мають право відвідувати церкви, релігійні громади, брати участь у здійсненні релігійних обрядів тощо. Священнослужителі, у свою чергу, беруть участь у різних військових урочистостях, зокрема пов'язаних з прийняттям військової присяги, врученням бойової зброї, випусків у вищих військових навчальних закладах та іншими святковими подіями. За даними державного комітету України у справах релігій, випадків порушення законодавства з питань свободи совісті в частині забезпечення прав військовослужбовців не зареєстровано [12: 7].

А коли ж надається час військовослужбовцю, щоб він міг відвідати церкву? В частині 2 п. 217 Закону України "Про статут внутрішньої служби Збройних Сил України" сказано: "Військовослужбовці строкової служби, які не мають дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на чергове звільнення, користуються правом на звільнення з розташування військової частини. При цьому звільнення військовослужбовців здійснюється в такій черговості, щоб це не призводило до зниження рівня бойової готовності військової частини та якості бойового чергування.

Військовослужбовці строкової служби звільняються з розташування військової частини командиром роти у визначені командиром військової частини дні й години та у встановленому ним порядку. Одночасно з підрозділу може бути звільнено не більше 30 відсотків особового складу. Військовослужбовці рядового складу першого року служби одержують право на звільнення з розташування військової частини після прийняття ними Військової присяги. У суботу та передсвяткові дні тривалість звільнення не може бути більшою за добу, а в неділю і свята – до початку вечірньої перевірки. За дозволом командира батальйону командир роти може дати військовослужбовцю дозвіл на звільнення через поважну причину і в інші дні тижня після навчальних занять до відбою або до ранку наступного дня (але не пізніше, ніж за 2 години до початку занять).

Дозвіл на звільнення дається почергово. Черговість звільнень контролюється заступниками командирів взводів [13: 9].

Також необхідно зауважити, що постійна завантаженість військовослужбовців добовими нарядами, бойовими чергуваннями, поточними справами не дають можливості регулярно відвідувати церкву, а якщо це віддалений гарнізон, то взагалі немає такої можливості.

В урочистих подіях військових частин, вищих військових навчальних закладах бере участь, як правило, один священнослужитель, тобто представник якоїсь однієї релігійної громади. Пріоритет у запрошенні представників якої церкви на те чи інше свято віддається, звичайно, командирі (начальнику). Не всі керівники розуміють, що в строю стоять як віруючі різних релігійних організацій, так і атеїсти і кожен з них хотів би отримати Боже благословення (або не хотів) за своїм внутрішнім переконанням, а не те, що йому нав'язує командир. Це, в свою чергу, може привести до непередбачуваних наслідків (непокори, невиконання наказу і т.д.).

Отже, проблема реалізації свободи совісті в Збройних Силах України існує і, на наш погляд, її можна вирішувати такими кроками:

1. Серйозною перешкодою на шляху реалізації волі совісті в Збройних Силах України є відсутність чіткого правового механізму реалізації прав віруючих військовослужбовців. Загальні положення нашого законодавства ні в якому разі не можуть служити керівництвом при вирішенні командирами військових частин практичних завдань щодо реалізації прав віруючих військовослужбовців.

Для військової організації, специфічною рисою якої є суворе регламентування всіх сторін її життя й діяльності, доцільно було б чітко визначити на рівні підзаконних актів, наприклад, на рівні статуту внутрішньої служби, як обов'язки командирів стосовно реалізації прав віруючих військовослужбовців, так і сам порядок їхньої реалізації.

2. Перешкодою реалізації принципу свободи совісті в умовах Збройних Сил України є неосвіченість більшості офіцерів у сфері релігії. Більшість із них не тільки не знає основ врівчення тієї чи іншої релігійної конфесії, її культу, особливостей психології її прихильників, але не знає й вимог, що пред'являє до його віруючого підлеглого їхня релігійна віра у відношенні військової служби.

Така неосвіченість командирів за певних обставин може стати причиною мимовільної образи релігійних почуттів віруючих військовослужбовців, виникнення конфліктів у військових колективах на релігійному ґрунті,

невиконання віруючим військовослужбовцем того чи іншого наказу, причиною відхилення віруючих військовослужбовців від виконання ними обов'язків військової служби.

Для того, щоб офіцери, прапорщики, сержанти могли мати відповідні знання у сфері релігії, у всіх військових формуваннях доцільним є включити у плани гуманітарної підготовки ряд тем, які б стосувалися вивчення релігійної ситуації в країні в цілому та регіону дислокації військової частини, у вищих військових навчальних закладах до навчальних програм дисциплін, спрямованих на вивчення організації та проведення виховної роботи у військових підрозділах включити теми, що висвітлюють проблеми та особливості роботи з віруючими військовослужбовцями.

3. Істотною перешкодою на шляху реалізації принципу свободи совісті в Збройних Силах України є відсутність у силових міністерств, і в Міністерстві оборони зокрема, продуктивної політики в галузі взаємин з релігійними організаціями української держави.

Реалізація принципу свободи совісті в Збройних Силах України гальмується і тією обставиною, що в нинішній структурі армії відсутні підрозділи, які б спеціально займалися проблемами забезпечення прав віруючих військовослужбовців.

На наш погляд, для налагодження співробітництва з релігійними організаціями України і з метою вдосконалення духовно-морального виховання особового складу, необхідно сформувати при Головному управлінні з гуманітарної політики та соціального захисту Генерального штабу Збройних Сил України спеціальну групу по зв'язках з релігійними організаціями, а у відділах з гуманітарних питань усіх видів і підрозділів Збройних Сил України, флотах, видах військ, вищих військових навчальних закладах передбачити введення посади офіцера із зв'язків з релігійними організаціями.

4. Суспільна потреба налагодження тіснішої співпраці військових структур та релігійних організацій, незважаючи на відсутність реальних механізмів такої співпраці, сама собі торує дорогу, набираючи історично-традиційної форми капеланського служіння, що існувала в з'єднаннях Січових Стрільців, армії УНР, Царської Росії, не кажучи вже про запорізьке козацтво. У наші дні інститут військового капеланства поширений у багатьох країнах світу, наприклад, США, Німеччині, Великобританії, Франції, Польщі, Ізраїлі та ін. Присутність священнослужителя у військовій частині дозволить вирішувати одразу декілька проблем, пов'язаних із реалізацією військовослужбовцями релігійних прав:

– відпадає необхідність відпускати військовослужбовців на богослужіння, які можуть проводитися у військовій частині, що підвищує її бойову та мобілізаційну готовність; у воєнний час це може мати вирішальне значення;

– військовий капелан краще розуміє потреби військовослужбовців завдяки безпосередній близькості до їхнього життя;

– з'являється реальна можливість залучення священнослужителя до виховної роботи чи соціальних програм, як це практикується у збройних силах інших країн. Окрім того, військовий душпастир може виступати посередником між командиром і підлеглими та сприяти швидшому й ефективнішому вирішенню конфліктних ситуацій щодо питань, які безпосередньо не стосуються військової сфери. Капелан також може виконувати роль однієї з ланок цивільного контролю у Збройних Силах України, необхідність розвитку якого набирає все більшої актуальності [9].

Вирішення названих питань сприятиме на даному етапі розбудови та реформування Збройних Сил України дотриманню прав військовослужбовців і зміцненню боєздатності Збройних Сил.

Становлення національних Збройних Сил України, потреба в подальшому розвитку демократичних процесів у суспільстві вимагають поєднання духовних інтересів військовослужбовців з національно-державними, встановлення партнерських відносин між армією та церквою, активного пошуку та втілення адекватної часу моделі їх взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій М. Свобода совісті в контексті проблем світоглядної орієнтації військовослужбовців // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. – К., 1995. – С. 91.
2. Політична права і свободи: проблеми дотримання та захисту – www.ombudsmen.kiev.ua/00.htm.
3. Закон України "Про альтернативну (невійськову) службу" від 18 лютого 1999 р. № 437 // XIV Законодавство України з питань військової сфери. – Київ: Азимут-Україна, 2003. – 332 с.
4. Закон України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" від 18.06.1999 р. № 766 // XIV Законодавство України з питань військової сфери. – Київ, 2003. – 305 с.
5. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20.12.91 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №15. – С. 190.
6. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25.
7. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. – Житомир: ЖВІРЕ, 2004. – С. 9.
8. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. – Житомир: ЖВІРЕ, 2004. – С. 17.
9. Бабій М. Свобода совісті в контексті проблем світоглядної орієнтації військовослужбовців // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. – К., 1995. – С. 91.
10. Селешук Г. Душпастирська опіка у Збройних Силах України. Соціально-правові аспекти // Релігія і суспільство. – www.risu.org.ua.
11. За результатами соціологічного опитування 99% миротворців в Іраку вважають себе віруючими. – 15 вересня 2004 року. – www.mil.gov.ua/5ombr/index.php.

12. Баранівський В. Релігійний чинник у розбудові Збройних Сил України // Народна армія. – 2003. – 16 квітня. – С. 7.
13. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. – Житомир: ЖВІРЕ, 2004. – С. 9.
14. Селещук Г. Душпастирська опіка у Збройних Силах України. Соціально-правові аспекти // Релігія і суспільство. – www.risu.org.ua.

Матеріал надійшов до редакції 10.11.2004 р.

Лиманець А.А. Проблема реализации свободы совести в Вооруженных Силах Украины.

В статье анализируется действующее законодательство относительно реализации права на свободу мирозрения и вероисповедания в Вооруженных Силах Украины и предлагаются возможные пути его усовершенствования.

Limanets A.A. The Problem of the Realization of Liberty of Conscience in the Armed Forces of Ukraine

The article analyses the state of present day legislation in the field of religion and outlook freedom rights in the Armed Forces of Ukraine. Some possible ways of improving the situation are offered.